

GLÄSSER NORBERT* – ZIMA ANDRÁS**

Modern szimbolikus politikai homiletika keretei a Löwök hitközségében

A judaizmus a szétszórátást vallási keretek között élte meg, a helyzetet időlegesnek tekintette, és a megoldást a messiási időktől várta. A tényleges közösség léte viszont a mindenkori társadalmi-politikai viszonyoktól függött. A zsidó közösségnek a helyi hatalmi struktúrában kellett léteznie. A királyság törvénye (*dina demalhuta dina*) és a szétszórátás büntetésként történő elszenvedése ösztönözte a helyi keretek között való túlélés lehetőségeinek keresését. A modern felvilágosult államhatalmi törekvések újra fogalmazták a hitközségi lét mozgásterét és a hatalom iránti lojalitás kinyilvánításának módjait is. A koraújkori zsidó közösségeket a testületi autonómia és a kollektív felelősség jellemezte, amely az isteni legitimációival rendelkező főhatalom alá tartozott.¹ A szekularizálódó társadalom vallási világképe töredezetté vált, a különböző társadalmi intézmények már nem a vallási elvek mentén szerveződtek. A Magyar Királyságban, 1849-ben, a bécsi kormány – más felvilágosult, központosító, racionalizáló államok törekvéseihez hasonlóan – megfosztotta a zsidó közösségeket az addigi autonómiájuktól. 1851-ben uralkodói rendelet értelmében a zsidó hitközségek elvesztették politikai közületi jogait; ezt követően kizárólag hitközségként működtek: fő feladatuk a kultusz, a jótékonyosság és a tanügy lett.²

A modern nemzetállamok közép-európai kiépülésével az új integratív keretek létrehozatalát szolgáló nemzeti kultuszokhoz, történelemértelmezésekhez és szimbolikus cselekvésekhez fontos eszköztárat és előképet nyújtottak a különböző vallási közösségek liturgiái és szentírásértelmezései, amelyekbe a korábbi uralkodótisztelet is ágyazódott.³ A felekezetté minősítéssel és a jogkörök szűkítésével a magyarországi izraelita felekezet szimbolikus politikai csatornája is a *kultusz*, a *jótékonyosság* és az *oktatás* lett, azaz azok a feladatok, amelyek hitközségi hatáskörben maradtak 1851 után is.

Az izraelita szimbolikus politika tekintetében jól ismerjük az országos viszonyokat általános vonásaikban viszont a helyi megvalósulások további lehetőséget adnak az atipikus, az egyedi, a szomszédsági viszonyokba szövődő jelenségek minőségi elemzésére.

Herczog Manó, kaposvári főrabbi, 1934-ben Löw Immánuel prédikációit⁴ különutasnak tekintette, ugyanakkor egy kor lenyomataként írt róluk.

„Löw beszédei, különösen a hazafiasak és tudományosak, nem csak mint prédikációk kiválóak és egyedülállók, hanem mindegyike egy-egy kulturhistóriai tanulmány, amely egy későbbi korszaknak valóságos forrásmunkául fog szolgálni.”⁵

* ORCID: 0009-0007-9232-802X.

** ORCID: 0009-0006-9094-0929.

¹ Vö. Fényes 2012.

² Lásd Frojimovics 2008: 56.

³ Lásd Gerő 2004; Unowsky 2006; Glässer 2020.

⁴ Löw 1896; Löw 1900; Löw 1907; Löw 1923; Löw 1928; Löw 1939.

⁵ *Egyenlőség* 1934. január 27. 6. Dr. Herzog Manó (Kaposvár): Löw Immánuel.

Löw Lipót és Löw Immánuel országos jelentőségű neológ főrabbiak voltak, akik hivatkozási ponttá váltak a felekezeti szimbolikus politika alakítása során. Ezért is célszerű megvizsgálni a tevékenységük helyeként szolgáló Szegedi Zsidó Hitközség fennmaradt archívumi forrásait, egyéb forrásokkal kiegészítve. Remélhetően a helyi források árnyalják az általános sémát. A történetírás gyakran modellekben, korszakokban gondolkodik, a helyi valóság viszont folyamatokban, összefonódásokban és átmenetekben ragadható meg. Külön figyelmet érdemelnek a rendi és nemzeti rítusok határán megvalósuló hitközségi gyakorlatok, szimbolikus gesztusok és istentiszteletek. A szimbolikus politikai megnyilvánulásoknak mi a funkciója, milyen kontextusba ágyazódnak a jogalkotás, a politikum, a gazdaság és a helyi társadalmi kapcsolatok felől? A prédikációk és az alkalmi istentiszteletek ritualizáltak, így reprodukálják és átalakítják a társadalmi valóságot; ezért múltbeli társadalmak működéséről beszéltethetők, történeti kutatás tárgyává tehetők.⁶ A következőkben tárgyalt jelenségeknek helytörténeti lenyomata is van, amely a kortárs percepciók felől reflektál a kérdésre.⁷

FORRÁSOK, LEHETŐSÉGEK ÉS KORLÁTOK

A Szegedi Zsidó Hitközség Archívumának iratanyaga esetleges, utólagosan rendezett, különböző hitközségi szekrényekből előkerült levelek, feljegyzések, fotók, illetve másolatban, más gyűjteményekből, pótoltt anyagok. A teljesség hiányát érzékeltetik a judaica piacon időnként felbukkanó, Amerikába és Izraelbe kikerült anyagok is. A hitközség iratállománya több ízben megsemmisült: 1848, 1914–1918 és 1944 háborús pusztítását az iratok zöme nem élte túl. Ennek dacára vannak évkörönként rendezett iratdobozok és esetleges dokumentumok.⁸ Az OR-ZSE Könyvtára, a MILEV gyűjteménye, a Somogyi Könyvtár és az OSZK anyagai jól kiegészítik a mozaikos helyi forrásokat. A sajtó és a homiletikai kiadványok szerencsére egy átfogó kép rekonstruálását teszik lehetővé. A forrásanyag jellegéből adódóan főként a kultusz és a jótékonyosság területén követhetjük nyomon a szimbolikus politika működését, az oktatás területe helyben kevésbé megragadható a forráshiány miatt. A helyi forrásanyag pozitív hozadéka, hogy a nagy sémába bele nem illő adatok is kerültek elő.

A „CULTUS” ÉS REPREZENTATÍV FUNKCIÓJA

A magyar nyelvű zsinagógai szónoklatok meghonosodását Löw Lipóthoz köti a magyarországi zsidó történeti tudat, még ha ennek kérdése jóval összetettebb is. A zsinagógai istentisztelet, a „cultus”, a róla alkotott esztétikai és reprezentatív funkciójával együtt teszi érthetővé, hogy milyen szerepet töltek be a közösség és a külvilág felé a hazafias magyar nyelvű szónoklatok. Az istentisztelet és a szónoklat a változásra és a beilleszkedésre való törekvés egyik megnyilvánítási csatornája volt. A hászkálá a nyelvi és esztétikai változásokat igen korán a zsidóságra megfogalmazott vádakra és az elvárt polgári jobbátételre adott válaszként kezdte el használni.⁹

Löw Lipót első állomása, a nagykanizsai zsidó hitközség (1841–1846), már az 1830-as évektől kifejezetten a bécsi zsidó felvilágosodáshoz igazodott. Zsinagógai énekkara a községnek már 1821 óta volt. 1829-ben a kanizsai előjáróság a bécsi zsinagóga imarendjét honosítja meg. Ebben segítségükre Salomon Sulzer bécsi főkántor, a modern zsidó liturgikuszene megteremtője, volt. 1830-tól helyben Goldstein Farkas kántor (tenor) tette ezt a liturgia részévé. Löw Lipót rabbisága idején 1844-ben, Strasser Lázár támogatásával, orgonát építtettek, amely 1845. október 22-én szólalt meg először a „kanizsai zsidótemplomban”. Az új esztétikumot kereső istentisztelet a reformkorban Löw Lipót főrabbi részéről merész újítás volt.¹⁰

Löw Immánuel szegedi működése – apja örökében – más korszak, így a korábbitól eltérő kontextusba ágyazódott, de a „cultus” emelkedettsége körüli aggodalmak és törekvések jól megvilá-

6 Vö. Stollberg-Rilinger 2013: 14.

7 Lásd Apró 2024a és Apró 2024b. Általánosabb kitekintéssel Péter 2015.

8 Lásd bővebben Ábrahám 2022: 156–157; Ábrahám–Pataricza 2022. Az első világháborús összeomlás és a Löw-per (Hídvégi 1996) cezúráját jelenthet a téma vizsgálatában, kellő forrásanyag és terjedelmi keret híján itt azonban ezzel nem foglalkozunk.

9 Általános katolikus vélekedés volt, hogy a hagyományos zsidó liturgiában nincsen semmi fennkölttség, esztétikum.

10 Lásd Villányi 1929: 260.

gítják a különböző istentiszteletek reprezentatív „hierarchiáját” és szimbolikus üzenetét. Jóval az újszsinagóga megépülése előtt, 1883-ban, fontos hitközségi ügyként tűnt fel az istentiszteletek kel-
lő emelkedettsége.

„Ki kell emelnünk, hogy az előjáróság, egyetértve a föladatát mindenkor pontosan és híven teljesítő cultus-bizottsággal (Tagjai: dr. Lőw Immanuel, Blantz Vilmos, Freunder József, id. Göttlich Dávid.) lehetőleg segíteni igyekezett a templomi énekkar általában kifogásolt gyarlóságán. E végből a lefolyt év második felére egy kisegítő énekest alkalmazott és úgy rendelkezett, hogy péntek estéken harmonium kísérete mellett végeztessék az istentisztelet bevezető énekes része. (Sic! G. N.–Z. A.) Ezenkívül a nagy ünnepnapok istentiszteleteire a főrabbi és a cultuselöljáró több műkedvelőt kértek föl az énekkarban való közreműködésre. És kedves kötelességet teljesít az előjáróság, midőn a szíves közreműködőknek, névszerint: Altwer Lilla, Stern Jozefin kisasszonyoknak, továbbá Müller Fülöp, Hatvani Ede, Fenyvesi Károly és Barna Izsó uraknak e helyütt is köszönetét fejezi ki.”¹¹

Az istentiszteletek kellő módon történő biztosítását a hitközség központi feladataként jelenítette meg. *„A hitközség legfőbb célját, az istentiszteletek tartását illetően azt jelenthetjük, hogy úgy a köznapi, mint a szombati és ünnepnapok istentiszteletek méltó ellátásban részesültek.”¹²* – olvasható visszatérően a dualizmus időszakából fennmaradt hitközségi beszámolóokban. 1886-ban az április 4-i közgyűlés többségi igénye volt, hogy a „szombati isteni tiszteleteket” zene kísérje, amivel a hitközségi jelentés értékelése szerint

„lényegesen erőteljesebb és jobb lett a különben is kiegészített karkíséret. Azon költségek keretében ugyanis, melyeket a közgyűlés e célra megszavazott, egyfelől zeneileg képzett basszistát alkalmaztunk Schorr Márton személyében, másfelől pedig az énekkart erősítettük, úgy hogy az istentiszteletek ellátása fölött immár panaszok nem hallatszanak.”¹³

Az 1898–1899-ik évre vonatkozó hitközségi beszámoló kifejezően fogalmazta meg: az „előjáróság állandó törekvését képezte az isteni tisztelet külső fényének emelése”. Az új zsinagóga viszonyaira készülve a kórust is nagyobb támogatásban részesítették. *„A képviselő-testület, méltányolva ezen törekvést, az 1899. évi költségelőirányzatba az énekkar szükségleteire az eddiginél 500 frttal nagyobb összeget állított be, ez eredményezte azt, hogy az isteni tiszteleteken a kántoron kívül most már 15 tagból álló énekkar működik.”* – írták.¹⁴ A vallási közöny problémáját a hitközség az istentisztelet „esztétikumának”, fennköltségének emelésével vélte orvosolhatónak. A probléma a vallási elvek különböző társadalmi intézmények területéről való visszaszorulásából eredt, amelyet a polgári életvilág közösségi reprezentatív elvárásai nem orvosolhattak.

*„Az isteni tiszteletek rendeltetésénél fogva mindinkább kell arról is gondoskodnunk, hogy azok men-
nél magasabb színvonalra emelkedjenek. Ennek tudatában az előjáróság állandó gondoskodását képezte, hogy a számban és erőben megerősített énekkar az állandósított gyakorlatokon tökéletesedjék, a mit a zsidó istentiszteleti zenei irodalom kiválóbb termékeinek megszerzésével is előmozdítottunk. Az énekkar tagjainak ösztönzésére, ennek díjazása újabb áldozatot igényelt és a képviselő-testület erre való tekintettel az eddigi 1750 frt évi szükségletet az előjáróság javaslatára 2094 frtra emelte föl. Megelégedéssel jegyezzük föl, hogy a templomi énekkar fokozatos haladása a jogosult igényeket immár kielégíti és így alapos ama föltevésünk, hogy az új templomban orgona kíséret mellett működni hivatott énekkar, föladata magaslatán fog állani. A péntek esti isteni tiszteletek alkalmára rendszeresített prédikációk vonzó erővel hatottak a hívekre és ezen isteni tiszteletek fokozódó látogatottsága tanúságot szolgáltat arról, hogy a hitközségi tagok vallásos buzgalma nincs lankadóban.”¹⁵*

– írták az 1899-es évre vonatkozó jelentésben.

1907-re visszatekintve az istentiszteletek emelkedettségét, országos kitekintéssel, a hitközség legnagyobb elismerést kiváltó eredményeként írták le.

¹¹ N. N. 1884: 5.

¹² N. N. 1884: 5.

¹³ N. N. 1887: 6.

¹⁴ N. N. 1899: 11.

¹⁵ N. N. 1899: 7.

„Hálásan kell elismernünk e helyen, hogy hitközségünk tagjai a mi törekvéseinket az istenitisztelet fényének, ünnepélyességének, méltóságának emelésében fegyelmezetttségükkel nagyban megkönnyítették. Ezért istenitisztelet az ország kevés városában nyer méltóbb kifejezést, mint nálunk, ahol a kántor és énekkar megkapó éneke, a templombiztosok örökös gondoskodása, a közönség példás rendszertete és összpontosuló figyelme, csudás harmoniába olvadva a templom fenséges képével, áhitatos hangulatot, mély benyomást kelt idegenben és a község tagjaiban egyaránt. Vallásos isteni cselekedet mívelt és ezért őszinte elismerés illeti meg az Ászaf-kart, mely főünnepeinken az istenitisztelet díszét művészi kivitelű karénekeivel emelte.”¹⁶

A koalíciós időszakban – valószínűleg az 1907-es év USA-ból kiinduló bankválságával is összefüggésben – a zsinagógalátogatás visszaesett. A hitközség bevételeit a jótékonyosság felől is érintette. Pusztán a vallási közöny terjedésével ugyanis nem magyarázható a snóderolás visszaesése, a közvetlen hozzátartozók – jótékonykodással kísért – halálozási évfordulóinak elhanyagolása.

„Általában csak a főünnepeken és péntek esteli istenitiszteleteken tölti be a közönség imaházunkat. Hitközségünk áldozat-készséggel összeíratta a hitközségi tagok gyásznapijait azon reményben, hogy a híveket a gyermeki kegyelet napján a szombati istenitiszteleten a tórához szólíthassa. Ám ebbeli reményeinkben csalódtunk és mély sajnálattal kell e helyen. jelentést tennünk arról, hogy a hitközség t. tagjai általában az alijával való megtisztelés dacára sem jelennek meg a délelőtti istenitiszteleten.”¹⁷

A vallási közöny terjedésének felismerése az ifjúság közösségi kötődéseinek megerősítése és a liturgiába való belenevelése felé fordította a neológ rabbikat. Ifjúsági istentiszteletek Szegeden is voltak. *„Tanulóifjúságunk nevelésére az elmúlt évben is, szombat délutáni istentiszteleteket rendeztünk tóra-felolvasással, amelyek keretében Löwinger Adolf dr. rabbi úr az ifjúság lelkiművelésére hitszónoklatokat tartott.”¹⁸* – írták 1907-ről. A századfordulóra felértékelődtek az intézményesített vallási szocializációs céllal bevezetett imaalkalmak.

„Az ifjúsági istentiszteletek nagyfontosságú intézményét zord idő kivételével szombaton délutánonként a lefolyt évben is fenntartottuk. Az istentiszteletek színvonalát és ünnepélyességét emelte, hogy azt a polgári leányiskola növendékei kísérték karénekeikkel, amelyeket Tennen Viktor úr buzgalmából elsajtítottak. Így a vallásos énekek ismerete ifjúságunkban mind szélesebb tért hódított.”¹⁹

– emelték ki 3 évvel később.

A napi három istentisztelet/ima a szentélybéli szolgálat emlékére történik, tradicionális közegben. Ez a vallási élet visszatérő eseménye, ahol a fiú gyerekek apjuk vagy nagyapjuk mellett belenevelődtek a közösségi, családi imaéletbe. A hitközségi éves jelentések viszont olyan intézményesített szombati és ünnepi istentiszteletekről írtak, amelyeknek esztétikai és érzelmi elvárásoknak kellett megfelelniük, a vallás individuális megélését kellett szolgálniuk.

„Isteni tiszteletünkől mint irányadó törekvés domborodott ki a lefolyt évben is, hogy hűveinkben az istenfélelmet, a szent-írás iránt való tiszteletet és szeretetet ébren tartsuk. E célból igyekeztünk a traditio fenntartása mellett istentiszteletünket akként berendezni, hogy az a felekezet tagjaira vonzerőt gyakoroljon és felemelő lelki tanulságot nyújtson.”²⁰

Ahhoz, hogy megértsük a szónoklatok szerepét ezekben a polgári igényeket szolgáló – átesztétizált neológ istentiszteletekben, látnunk kell azok szerepét a közösség vallási életében. *„Törekvéseink főtámogatója: Főrabbi urunk”* – írták 1910-ben, mielőtt beszédeit vették volna számba. A főrabbi ugyanis szónoklatot a szombati és ünnepnap i istentiszteleteken tartott. Ezeket évente számszerűen közölték a jelentések (lásd Táblázat).²¹ Legkevesebb 31, legtöbb pedig 46 volt a főrabbi nyilván-

¹⁶ N. N. 1908: 6.

¹⁷ N. N. 1908: 7.

¹⁸ N. N. 1908: 7.

¹⁹ N. N. 1911: 6.

²⁰ N. N. 1911: 5.

²¹ N. N. 1884: 5; N. N. 1886: 5; N. N. 1887: 6; N. N. 1891: 5; N. N. 1893: 25; N. N. 1894: 25; N. N. 1896: 8; N. N. 1897: 17; N. N. 1898: 10; N. N. 1899:12; N. N. 1901: 6; N. N. 1902: 19; N. N. 1907: 11; N. N. 1908: 7; N. N. 1911: 5; N. N. 1912: 4; N. N. 1914: 5.

tartott éves beszédjeinek száma. A segédrabbi évente többnyire 10-nél több beszédet mondott. Az ifjúsági istentiszteletek szónoka is ő volt.

RABBI	ZSINAGÓGAI ÉV	POLGÁRI ÉV	BESZÉD
LÖW IMMÁNUEL	5643	1882/3	41
	5645	1884/5	33
	5646	1885/6	31
	—	—	—
	5650	1889/90	38
	—	—	—
	5652	1891/2	42
	5653	1893/4	38
	—	—	—
	5655	1894/5	38
	5656	1895/6	46
	5657	1896/7	45
	5658	1897/8	40
	5659	1898/9	44
	5660	1900/1	39
	5661	1901/2	41
	—	—	—
	5665	1905/6	34
	5666	1906/7	31
	—	—	—
	5670	1910/1	35
	5671	1911/2	34
	—	—	—
	5673	1913/14	39
VENETIANER LAJOS (CSÚRGÓ)	5653	1893/4	3
ROSENSTEIN MÓR (NAGYKIKINDA)	5653	1893/4	1
FRIEDMANN DÁVID RABBISÉGÉD (SZEGED)	5655	1894/5	17
	5656	1895/6	16
	5657	1897/8	16
LÖWINGER ADOLF RABBISÉGÉD (SZEGED)	5658	1897/8	8
	5659	1898/9	20
	—	—	—
	5660	1900/1	18
	5661	1901/2	14
	—	—	—
	5665	1905/6	16
	5666	1906/7	14

RABBI	ZSINAGÓGAI ÉV	POLGÁRI ÉV	BESZÉD
	—	—	—
	5670	1910/1	12
	5671	1911/2	1
	—	—	—
	5673	1913/14	11
HIRSCHLER IGNÁC	5666	1906/7	4

Táblázat: a főrabbi, a segédabbik és a vendégrabbi beszédjei éves bontásban (1882–1914)

A rítus – Barbara Stollberg-Rilinger szerint – olyan emberi cselekvéssorozat, amelyet a külső forma szabványosítása, ismétlődése, előadás jellege, performativitása és szimbolikája jellemez, és amely elemi társadalmi struktúraformáló hatással bír. A ritualizáció egy bizonyos viselkedés külső formájában rendszeresen ismétlődik.²² A szabványosított és strukturáló erővel bíró új kalendáriumi és krízisrítusok megjelennek a dualizmus kori hitközség életében is. Az éves jelentésekben külön listázták az alkalmi istentiszteletek szónoklatait, amelyek a kor formálódó helyi ünnepkultúráját tükrözik számunkra. 1882–1883-ik (5643) zsinagógai évtől – több-kevesebb adathiánnyal – 1913–1914-ig (5673) követhető nyomon. Az ünnepkultúra a dualizmus éveiben folyamatosan formálódott. Állandó eleme az alkalmi istentiszteletek sorának a szegedi nagyárvívről való megemlékezés (március 12-e) és a király születésnapjának hálaadó istentisztelete (augusztus 18-a). Szorosan nem a szimbolikus politikához kötődő esemény ádár 7-e és a tanévnyitó istentisztelet (augusztus 20-a körül). Előbbi hordoz szimbolikus vonatkozásokat. A felsorolt nevek nem csak a zsidóság nagy halottjait veszik számba, s a zsidó halottak is messze túlmutatnak a helyi és országos kereteken. A rendi világ eleme a király és az uralkodócsalád évfordulóihoz és krízisrítusaihoz kapcsolódó alkalmak. Ferenc József megkoronázásának 25-ik évfordulóját a szegedi zsinagógában 1892. június 8-án ünnepelték meg az országos ünnepség keretében.²³ Az 1882–1883-ik (azaz a 5643) zsinagógai évben Löw Immanuel Rudolf trónörökös feleségének, „Stefánia főhercegasszonynak lebetegedése alkalmával”, a felgyógyulásáért tartott istentiszteletet.²⁴ Az uralkodócsalád gyásza az alattvalók és az ország felekezeteinek gyásza is egyaránt. Erzsébet királyné gyászünnepét a gyilkosság után 8 nappal, 1898. szeptember 18-án, tartották.²⁵ A dualizmus idején ezt követően általános gyakorlat volt megemlékezni a királyné halálozási évfordulójáról. Krízisrítusok nem csak az állampatrióta királytiszteletben tűntek fel. Az 1885–1886-odik (5646-ik) évben hálaadó istentiszteletet tartottak a kolera járvány megszűnésekor, 1885. november 14-én.²⁶

A rítusok kiemelkednek a mindennapi cselekvés folyamából, szimbolikusan keretbe vannak foglalva, és bizonyos alkalmakkor demonstratív módon hajtják végre őket; alkalomhoz, tudatos szándékhoz (*intentio sollemnis*) és irányhoz kötöttek.²⁷ A nemzeti ünnepkultúra a dualizmus különböző felekezeteinél az 1870-es és 1880-as évek során alakult ki.²⁸ 1886. március 15-én, és ezt követően, a dualista érában nem hivatalos nemzeti ünnepnek számító „nemzeti emlékünnep” alkalmával a közép-, polgári- és elemi iskolai növendékek részvételével tartottak istentiszteletet.²⁹ Az aradi vértanúk emlékére, a hitközségi jelentések szerint, 1899. október 6-tól kezdtek tartani istentiszteletet.³⁰ Az 1900-as évek jelentéseiben feltűntek a közjogi temetések alkalmi istentiszteletei is, például 1900–1901-ik (5660-ik) évben Vörösmarty Mihály emlékére november 30-án tartottak istentiszteletet. „A költő fia, Vörösmarty Béla államtitkár, a hitközség kegyeletéért levélben mondott

22 Stollberg-Rilinger 2013: 9.

23 N. N. 1893. 25. Lásd Bertényi 2018: 265

24 N. N. 1884: 5.

25 N. N. 1899: 12.

26 N. N. 1887: 6.

27 Stollberg-Rilinger 2013: 11.

28 Barna 2016.

29 N. N. 1887: 6.

30 N. N. 1900: 7.

köszönetet.”³¹ Az 1901–1902-ik (5661-ik) évben augusztus 7-én tartottak gyászistentiszteletet Szilágyi Dezső jogászáért, szabadelvű képviselőért, az MTA tagjáért.³² Az 1905–1906-ik (5665-ik) évben október 27-én tartottak gyászistentiszteletet „Rákóczi fejedelem és bujdosó társai emlékére”.³³ Az 1910–1911-ik (5670-ik) évben Széchenyi István gróf halálának félszázados évfordulóján, valamint Mikszáth Kálmán halála alkalmából mondott emlékbeszédet Löw Immánuel.³⁴

Közjogi vonatkozású prédikációk és istentiszteletek azonban korábban is voltak a beszédgyűjteményekből és a felekezeti sajtóból tudhatóan. Löw Immánuel apjának évfordulója maga is a közjogi kultuszok vonásait ölti fel.

*„Megdicsőült förrabbink, Löw Lipót évszázados születési évfordulójának napja folyó évi május 22-én immár előre veti fényét, amidőn kegyeletes emlékünnepe lesz a magyar zsidóságnak. Ezen ünneplésből elsősorban kiveszi részét a mi gyülekezetünk, amelynek a »legnagyobb magyar rabbi« lelki vezére volt és akinek megdicsőült emlékét egy Szegeden felállítandó emléktáblával kívánjuk megörökíteni. De nemcsak a mienk volt ő, mint az egyenjogúsítás és a magyar szellem előharcosa, hanem messze kimagasló működésével az egész felekezetet volt. Ezért velünk ünneplik őt felekezetünk első culturtényezői.”*³⁵

A dualizmus hivatalos magyar történelemszemléletét és a nemzetiségi kérdésre adott választ jelenítette meg a honfoglalás emlékéhez kötött gazdasági világkiállítás és az országos események sora, amelyben az emancipált zsidóság a közös honfoglalás történeti narratívuma mentén is igyekezett a helyét megjelölni. A millennium ünneplésére a hitközségben 1896. május 10-én és június 8-án tartottak alkalmi istentiszteletet.³⁶ A vallásszabadság és a zsidó vallás receptiójáról szóló törvények életbelépése alkalmából 1895. december 15-én volt prédikációval összekötött alkalmi istentisztelet.³⁷

RITUÁLIS KERETEK

A dualizmus korának szegedi alkalmi izraelita közjogi istentiszteletein a rendi keretek között is mondtak imát az uralkodóért és az országért, ezek viszont modern rítusok voltak, egy új állami struktúrában. Mind a rendi világ, mind pedig a modern szimbolikus politikai istentiszteletek mutatnak hasonlóságot más bevett felekezetek gyakorlataival.

A *Hanoten tesuá* szövegek³⁸ változatai a közösség és a tágabb szociokulturális rendszer viszonyát tükrözték a nagyünnepi liturgiába ágyazódva. Hasonló ima a királyért vagy az uralkodóért a keresztény liturgiának vagy az iszlám gyakorlatnak is része volt. Mint imatípusnak számos változata alakult ki, egyesek az uralkodó és családja jólétéért szoltak, mások az országért és a jólétéért, ismét mások különleges háborús és krízishelyzetekre vonatkoztak.³⁹ A Habsburg Birodalomban az első nyomtatott imakönyvek az uralkodóért mondott imával a 18. század elején tűntek fel. Az első *Hanoten tesuá* ima askenázi változatban, amely a Habsburg uralkodó nevét is említi, a *Széder tefilot* című imakönyvben található, amely 1710-ben jelent meg.

A Habsburg-Ausztria területéről származó héber-német imakönyveket a magyarországi zsidó közösségek, német nyelviségük okán, ugyanúgy használták a Magyar Királyság területén is, mint a Birodalom más részein. Damohorská feltételezésésként ír erről, a budapesti és vidéki hitközségi imakönyvanyagok viszont ezt igazolják. Elemzésében megjelenő prágai és bécsi, valamint pesti német nyelvű imakönyvek nagyrészt például a Szegedi Zsidó Hitközség gyűjteményében is megtalálhatóak; egy részüket a 2000-es évek első felében még nagyünnepeken is használták.

³¹ N. N. 1901: 6.

³² N. N. 1902: 19.

³³ N. N. 1907: 11.

³⁴ N. N. 1911: 6.

³⁵ N. N. 1911: 5.

³⁶ N. N. 1897: 17.

³⁷ N. N. 1896: 8–9.

³⁸ „Ki segedelmet adott a királyoknak...” (Zsolt 144,10) nem csupán a királyért mondott ima neve és kezdősora, hanem a hatalomért mondott ima szinonimája is lett.

³⁹ Damohorská2010: 7, 15.

A rendi világ uralkodóért mondott nyomtatott imái a 18. század első évtizedeiben jelentek meg, és változataikban az 1918-as összeomlásig imádkozták őket.⁴⁰ A techinóbuchok, a női imakönyvek, a nemzeti nyelvű imavariánsokban tágabb teret engedtek a szimbolikus politika és a modern nemzeteszme kortárs tendenciáinak. Különösen jól tükrözi ezt Kiss Arnold budai rabbi női imakönyvének, a *Mirjamnak* 45. kiadása. A IV. Károlyért, Zita királynéért és Ottó trónörökösért mondott hosszú imádság a koronázás nemzeti és izraelita közbeszédét egyszerre jeleníti meg a háborús propagandával és a jövőre vonatkozó társadalmi elvárásokkal.⁴¹ Egy szegedi női imakönyv konkrét példaként a női imakönyvek használatára is rámutat az egyén felől. Zustein Józsefné a *Királyért és hazáért* mondott magyar nyelvű imát ceruzával aktualizálta a *Ráchel* című, 1915-ben kiadott, háborús női imakönyvben. Ferenc József nevét kihúzta, a lap felső szélére pedig az új uralkodót, „Károly király”-t, jegyezte be.⁴² Löw Immánuel gondozásában az *Imádságok zsidók számára* címmel Szegeden, 1903-ban, megjelent imakönyv a királyért mondandó imaszöveg két magyar nyelvű megfogalmazását is közölte.⁴³ Mindkét imaszöveg a királytól az imádkozó „gyülekezetig” a társadalom struktúráját jelenítette meg. A hatalom képviselőire, a nemzetre, a városra és a közösségre kérték Isten áldását. Mottóul Löw Immánuel az *Atyák tanításai*-t és a *Példabeszédek Könyvé*-t jelölte meg. A közölt imaszövegben a király (Ferenc József), a magyar nemzet és a haza összefonódó fogalmak voltak. Ez egyaránt elmondható az „1848-as” veterán rabbi, Löw Lipót, és fia, Löw Immánuel, imavariánsáról is.

Az imakönyvek hatalomért mondott imái a zsidó liturgikus év részei voltak, az határozta meg elmondásukat A királyért, az uralkodó családjáért, a közjogi méltóságokért és a nemzeti nagyokért tartott alkalmi istentiszteletek viszont a környező keresztény társadalom évfordulóit vagy eseményeit voltak. Libényi János, csákvári születésű, Bécsben dolgozó 21 éves szabólegény 1853. február 18-án a Ferenc József elleni megghiúsult merénylet-kísérlete okán tartott istentisztelet olyan alkalmi istentisztelet volt, mely krízisrítusként nem a naptári ünnepi ciklushoz kötődött, s állami külső kezdeményezés írta elő. A birodalom valamennyi elemi iskolája számára elrendelték, hogy naponta kétszer – a tanítást indító és lezáró imát kiegészítve – imádkozzanak a császár mielőbbi gyógyulásáért.⁴⁴ A szegedi („régii”) zsinagógában Löw Lipót a „császár és király” szerencsés megmenekülése alkalmából hálaadó beszédet tartott, amely ugyanazon évben *Die göttliche Offenbarung des 18-ten Februar's. Feierlicher Gottesdienst aus Anlass der glücklichen Rettung sr. geheiligten Maj. d. Kaisers u. Königs Franz Joseph des Ersten, geh. am 26. Februar in der Synagoge zu Szegedin* címen jelent meg Johann Grünny nyomdájában, Szegeden.⁴⁵ Az uralkodópár 1857. évi magyarországi útja során, május 24-én, Szegeden Löw Lipót rabbi és Bauer Márkfi Hermann mondott üdvözlő beszédet az uralkodópár előtt. Löw héber üdvözlő verset is írt. A beszéd a korábbihoz hasonlóan német nyelven, *Die Schulfahne. Vorfeier des Kaiserfestes. Gehalten in der Synagoge zu Szegedin am 13 Mai 1857* címmel jelent meg Pesten, Johann Herz nyomdájában.⁴⁶

Az Osztrák–Magyar Monarchia magyar közbeszédét mindvégig a közjogi vita határozta meg. A magyar izraelita szimbolikus politikát formáló rabbik és publicisták az 1867-es kiegyezés alapjain álltak. Szegeden Löw Lipót a *Ben Chananjában* folytatásos tudományos cikkben tekintette át a koronázás szentírási és talmudi történeti előképeit.⁴⁷ A korona és a koszorú hatalmi szimbolikáját járta körül az ókori Egyiptomból indított történeti ív mentén babiloni, hellén és római példákat tekintve át, a vallási hagyományt téve a történeti elemzés tárgyává. Német nyelvű elemzése kitért az Árpád-ház királyaira és a magyar koronára is. Talmudi példákon keresztül hozta a király beiktatási szertartásának zsidósághoz kötődő alaprétéget is. A koronázás okán a zsinagógákban országsszerte hálaadó istentiszteleteket tartottak. Löw Lipót és később fia, Immánuel, a kiegyezést a nemzet és a király közötti konfliktus rendezéseként fogadta el. Löw Lipót az 1567-es, az 1667-es,

40 Uo. 2010: 16–17, 36–67.

41 Lásd *Királyért és hazáért*, Kiss 1917: 497–502.

42 Schwarz 1915: 4. SZZSH Archívuma, Imakönyvek, bejegyzést tartalmazó kötetek.

43 Löw 1903: 44–47, 47–48.

44 Lásd Bányai 2017.

45 Komoróczy 2012: 40.

46 Uo. 42.

47 Leopold Low 1867: Kranz und Krone. Ein Beitrag zur biblischen und talmudischen Alterthumskunde. *Ben-Chananja. Zeitschrift für jüdische Theologie* (10.) Nr. 11–12. 358–364, 389–404.

1767-es és az 1867-es év eseményeit állította lényegi párhuzamba, valamint a történelmi hagyományt, a hazafias érzületet, a jelen mértékletességét és az alattvalói hűséget kötötte a gondviselésbe vetett hithez.⁴⁸ Löw Lipót a hálaadó istentiszteleten a királyért mondandó imát is aktualizálta a kiegyezés szellemében, az utolsó három mondatában pedig a papi áldást (4Móz. 6,24-26) parafrázálta.

„Mi Istenünk, atyánk! Örök trónod elébe öntjük ki szíveink mélyén érzett háláját; szíved előtt egybeseregelve bocsátjuk fel dicső szavunkat hozzád, élet Ura, jószágod- és irgalmadért, mellyel fenntartád drága életét legkegyelmesebb és atyáskodó királyunknak,

I. Ferenc József

őfelségének,

kinek fejére a visszanyert szabadságának ujjongó nemzet a mai napon feltette Szent István díszes koronáját.

Isten segíts, királyok Istene! Vedd fölkenedet pajzsod szárnyai alá. Őrizd meg őt, valamint e napig, a dicső és magasztos napig megőrizted drága személyét. A legkésőbb korig tartsd fenn királyunk életét a testnek egészségében s a lélek vidámságában. Szerelmed melegítse meg szívét nemes és boldogító szándékokra. Bölcsességed világosítsa meg szellemét a valóság belátására. Hatályod erősítse karjait a törvény végrehajtására.”⁴⁹

Löw Immánuel 1914. augusztus 18-án, a király születésnapján, tartott beszédében Ferenc Józsefre és Deák Ferencre a 21. zsoltár szavait vonatkoztatta, ami egyúttal állásfoglalás is volt a közjogi vitában.⁵⁰ Ez az állásfoglalás olvasható 1921-es önéletrajzában is fogságának idején.

„Hogy öreg királyomhoz miért kötött oly fiui kegyelet, azt is elmondom. Helyreállította hazám alkotmányát, annak utolsó virágzását lehetővé tette. Hitfeleimet egyenjogositotta, hitemet törvényesen bevette, de mindezen felül családom jótevője volt. (...) Engem az árvíz napjaiban könnybelábadt szemmel kérdezett hiveim és templomom sorsa felől és 1883-ban a Jókai-utcai népiskola folyosóján, ahol a többi felekezet papjainak sorfalában állottam, hirtelen megösmerve, megállott előttem, mondván: örülök, hogy viszontláthatom; láttam a reáliskolában. A Ferenc József rend lovagkeresztjét, amellyel kitüntetett, kegyelettel őrzöm.”⁵¹

Szeged modern polgári önképében központi helyet foglalt el az 1879-es árvíz és az újjáépítés. Az alkalmi istentiszteletek sorában állandó elemként szerepelt a rá történő emlékezés. A nagyárvíz idején az Alföld–fiumei vasút védőgátként szolgáló töltésén Löw Immánuel is ott dolgozott a piarista tanárokkal, helyi polgárokkal és a kubikoló, kosarazó, szalmát, kukoricaszárat hordó néppel. A visszaemlékezések szerint társadalmi hovatartozás, rang nem számított,⁵² az árvíz emléke a szegediség új lokális közösségteremtő jelképévé válhatott. Az újjáépített városban tett 1883-as királylátogatás az 5643-ik zsinagógai év rendkívüli eseményeként került be a hitközség éves jelentésébe.⁵³ A Szegeden három napot tartózkodó Ferenc József – a jelentés szóhasználatában – „*az előtte hódoló küldöttségek sorában atyai kegyességgel fogadta hitközségünknek a szomszédos egyházkerületek képviselőivel és az Alföld hazafias papjaival kiegészített küldöttségét*”.⁵⁴ A küldöttséget dr. Rósa Izsó elnök, szegedi táblabíró, vezette, aki a hitközség és a XXII. izr. egyházkerület elnöke volt. A szegedi zsidó hitközség elöljáróságát Ausländer Simon jótékonyági elöljáró, Neubauer József cultuselöljáró, dr. Czukor Ignác iskolai elöljáró, Milkó Jakab pénzügyi elöljáró, Szobotka Vilmos gazdasági elöljáró és dr. Szivesy László ügyész képviselte. A képviselőtestület és a hitközség tagjaiként a népes küldöttségben Szeged társadalmában és gazdaságában is fontos szereppel bíró személyek közül Czinner Emmánuel, Cziklai János, dr. Déry Károly, buziási Eisenstädter Róbert, Fischer Mihály mérnök, Holländer József, Kirschner Izsák, Ligeti Sámuel, Lustig Ferenc, Löwy Herman fake-reskedő, Löwinger Salamon, Liptai Emil, Milkó Sámuel, Popper M. L., Dr. Polgár Sándor, Politzer Sándor, Patzauer Miksa, Pálfi Lipót, Szécsi Zsigmond, Seifensieder Mór, Vajda Jak. Fülöp, Weiner

⁴⁸ Lásd bővebben Glässer 2020: 84–85.

⁴⁹ Hídvégi 1999: 142–143.

⁵⁰ Bővebben lásd Glässer 2020: 85–86.

⁵¹ *Egyenlőség* 1921. április 9. 4–5. Önéletrajz. Börtönében írta: Löw Immánuel.

⁵² Apró 2024b. Bővebben Kovács é.n.

⁵³ N. N. 1884: 25–26.

⁵⁴ N. N. 1884: 25.

Miksa, Weisz Jakab W., Vass Fülöp, Weisz Ignác N., Várnai L., Weitzenfeld Zsigmond volt jelen. A VII. izr. egyházkerület elnöke, dr. Szilasy Fülöp (Szabadka), küldöttségében Freund Ferencz (Budapest), Csillag Zsigmond (Félegyháza), dr. Schuller Simon (Zombor), Koch Salamon (Szabadka), Pressburger Gábor (Újvidék) kapott helyet. A XXIII. izr. egyházkerület elnöke, buziási Eisenstädter Ignác (Temesvár) Gotthilf Ede (Temesvár), Recht Ignác, Klein Salamon, Eliás Ármin (Arad), Sternberg József (Versec), Berger József, Fellner Ignác küldöttek élén érkezett. Az alföldi főrabbi közül dr. Löw Immanuel (Szeged). Fischer A. Enoch (Makó), Dr. Klein Mór (Becskerek), Kutna Mór (Szabadka), Dr. Löwy Mór (Temesvár), Dr. Perlsz Ármin (Kecskemét), Seltsmann Lajos (Hódmezővásárhely), Dr. Sidon Lajos (Versec) jelent meg a király előtt. A hitközség és az izraelita egyházkerületek egy országos hírű helyi eseményen képviselték a neológ izraelita felekezetet az állami főhatalom előtt. Az uralkodói születésnapok istentiszteletei vagy a 25. koronázási jubileum hálaadó istentisztelete viszont közösségi/felekezeti térben történt, amelyre meghívottként vagy érdeklődőként érkeztek a helyi keresztények. Az uralkodó születésnapján tartandó istentiszteletekre történő meghívás a felekezet prominenseinek körében – kézjeggyel ellátott – körözhvény formájában történt. Ennek emléke, 1898-ból, Szegeden is fennmaradt.⁵⁵ Az alkalmi istentiszteletekre és ünnepi beszédekre jellemző mindaz, amit Stollberg-Rilinger a rítusok jellemzőinek tekint: van kiemelt helye, azaz a zsinagóga, liturgikus vagy nemzeti tartalmú karének keretezi, a közösségek prominensei ünnepi polgári divat szerint vagy nemzeti viseletben jelennek meg. A szegedi (rég) zsinagóga frigyszekrényén a nemzeti címert Júda oroszlánjai tartották. Általánosságban megfogalmazva a rítus kezdetének és végének nagyon különböző akusztikus és vizuális jelei vannak; a helyszínt szimbolikusan jelölik ki; a szereplőket ruházatukkal és egyéb attribútumaikkal hangsúlyozzák; vannak sajátos szertartásnyelvi formulák. A rítust így a mindennapi élethez képest különleges anyagi pompa és esztétikai minőség is jellemzi.⁵⁶

A Szegedi Zsidó Hitközség éves jelentésében a zsinagógai ünnepi istentisztelet menetét is közreadták.⁵⁷ I. Ferenc József magyar királlyá és Erzsébet királynévá történő koronázásának negyedszázados évfordulóját 1892. június 8-án ünnepelték, amely a dualizmus békés és fejlődő periódusában jelentős állami ünnep volt.⁵⁸ A bécsi Salomon Sulzer karénekeként a 29. zsoltárral nyitották a szegedi zsinagógában az istentiszteletet, amelyet Löw Immanuel prédikációja követet. A homília után kinyitották a frigyszekrényt, szoprán szólóra és énekkarra *Hallelujah*-t adtak elő, valószínűleg Émile Jonas francia mászkil zeneszerzőtől, aki zsoltárokat szerzett vagy harmonizált *Hallelujah* kezdettel vagy zárással. Ima következett a királyért, majd újabb karének: *Hallelujah*, hagyományos dallammal. Jókai Mór „Királyhymnus”-át is előadták, végül pedig a tanulóifjúság karéneke zárta az istentiszteletet. A hitközség éves jelentése az 1892. évi országos dal- és jubileumi ünnepélyen az egyesült dalegyletek által nyilvánosan bemutatott *Királyhymnus* első strófáját is közölte.⁵⁹ Az újonnan hivatalossá vált, az évfordulóra megzenésített szerzemény a Dinasztia, a koronás fő himnuszaként funkcionált (a nemzeti párhuzamaként, s nem ellentéteként).⁶⁰ A hitközség fontosnak tartotta a nyilvános jelentésbe emelését, ami elköteleződésnek is értelmezhető a fennálló dualista berendezkedés mellett.

A millenniumi zsinagógai istentisztelet, 1896. május 10-én, Szegeden, a *Szegedi Napló* leírását olvasva, kívül esett a hagyományos zsidó liturgián.

„»A templomi énekkar nyitotta meg az ünnepélyt egy régi kuruc dallal,⁶¹ utána Löw Immanuel főrabbi hazafias szellemű és magas szárnyalású ünnepi beszéde következett, melyet általános figyelemmel hallgattak.« (Szegedi Napló, 1896. május 12.).⁶²

⁵⁵ Szegedi Zsidó Hitközség Iratai 769/1898 Körözhvény!

⁵⁶ Stollberg-Rilinger 2013: 11.

⁵⁷ N. N. 1893: 24–25.

⁵⁸ Lásd bővebben ifj. Bertényi 2018: 265.

⁵⁹ N. N. 1893: 25; vö. *Bácska* 1891. április 17. Melléklet 2. Művészet és irodalom. Király-himnusz.

⁶⁰ Lásd Hansági 2021.

⁶¹ Kuruc dalokat a helyi polgári dalkörök rendezvényein is gyakran adtak elő. A zsidó polgárság integrációjának színtere a dalkör volt számos településen.

⁶² *Egyenlőség* 1934. január 13. 5–6. Erődi Jenő: Történelmi adatok a világhírű tudós szegedi főrabbiról, felsőházi tagról, születése 80-ik évfordulójára alkalmából.

Az *Egyenlőség* hónap végén közölt híradásában viszont nemzeti kulisszákba öltöztetett zsinagóga rajzolódott ki, ahol a város dualista elitje jelent meg a felekezeti különbözőségei dacára; a dualizmus modern 48-as alapokon megfogalmazott nemzeti törekvéseit az 1848-as veteránok jelenléte testesítette meg. A nemzeti esemény ugyanakkor a szétszórátás hagyományaiba ágyazódott a királyért és a hazáért mondott imával a végén.

„A templomot ez alkalomra az előjáróság pazar fénynyel díszítette föl. A falakat nemzeti színű drapériák borították mozaikszerűen. A templom-hajó nyugoti oldalát kincset érő régi frigyszekrény-takárokkal díszítették s az oltáron s a falak között dísznövények voltak elhelyezve. Az első padsorokban a városi tanács néhány tagja ült és a hitközség előjárósága várhelyi Rózsa Izsó dr. elnökkel. Ott voltak: Pálffy Ferencz polgármester, Polczner Jenő orszgy. képviselő, Fodor István a köztörvény hatóság tagja. Rainer József főkapitány, Gerentsér László főkamrás, Gaál Endre dr. anyakönyvvezető, Beck István osztályjegyző a polgári bandérium több tagjával, továbbá a negyvennyolczas honvéd aggastyánok teljes számmal. Hat órákor megkezdődött az isteni tisztelet. A templomi énekhar kurucz dalokat énekelt. A CXXIV. zsoltár elénekzése után Löw Immánuel dr főrabbi fennen szárnyaló tartalmas prédikációt mondott. A beszéd keretében felölelte a nemzet létezésének tíz századát, követvén éles szemmel mind-egyiknek küzdelmét, fejlődését, történelmi átalakulásait. A hazafias beszédnek számos szép mondása hatást tett, de talán egy sem oly nagyot, mint az, amelyben állította, hogy Árpád hazát adott a nemzetnek, az utolsó század vezérmerei: Kossuth, Széchenyi, Deák pedig nemzetet adtak a hazának. Néhány hazafias dal elénekzése után a főrabbi a nyitott frigyszekrény előtt megható, szép imát mondott, áldást kérve a nemzetre és királyra. Az ünnep a Himnusszal végződött.”⁶³

HATÁROK ÉS ALKALMAK

A szimbolikus politikai vonatkozású alkalmi istentiszteletek határátlépések is voltak. Ezekről zsidó és keresztény részről is maradtak fenn visszaemlékezések, izraelita olvasatban pedig a jogegyenlőség és magyarrá válás érveiként jelentek meg időről-időre felbukkanó toposzként. A rítusok szimbolikusak, mivel önmagukon túlmutatva egy közösség nagyobb társadalmi kontextusára utalnak, amelyet szimbolizálnak és egyúttal megerősítenek. Victor Turner nyomán kommunikatív jellegűeknek tekinthetők, azaz a rítusok állítanak valamit; és az adott közösség egységét, határait, belső rendező elveit és irányadó értékeit szimbolizálják sűrített, túlnyomórészt nem verbális formában.⁶⁴ Már a Löw Lipót beszédeiről szóló leírások is jól mutatják ezeket a vonásokat. 1869-ben Kármán Mór

*„elkísérte Löwöt Ceglédre, ahol utóbbi a szabad ég alatt, máshitüeket is magába foglaló hatalmas tömeg előtt fejtegette az emancipáció jelentőségét. Kármán, akit Löw »káplánjánk« véltek, elmondja, hogy milyen hatással volt rá a hallgatóságnak felekezeti különbségre való tekintet nélkül érezhető egybeolvadása”.*⁶⁵

A főrabbi homíliái ugyanannyira szóltak a kívülágnak, a környező társadalomnak, mint a zsidó közösségnek és az országos felekezeti nyilvánosságnak. Dr. Reiner Ede budapesti orvos gyermekkori emlékei jól tükrözték ezt.

*„És újra átélem a gyermekévek arany-hímes emlékeit. Ott állok a szegedi zsinagógában. Tömve van az hívőkkel, de egy hang sem hall[at]szik. Majd nagy urak jönnek, mindnyájan fényes díszmagyarban. És csak hamar megjelen a zsidó község, □ nem, az egész város legtiszteltebb alakja, a tudós főrabbi: Löw Lipót. Gyászbeszédet mond a legnagyobb zsidó szónok a legnagyobb magyar, Széchenyi István gróf fölött”.*⁶⁶

A díszmagyaros urak egyaránt jelenthették a közösség helyi városi elitbe beépült előjáróit és a hatalom keresztény képviselőit. Löw Immánuelről feljegyezték, hogy magyaros csizmában járt, bécsi násznépnek sem volt hajlandó németül prédikálni az Alföldön.⁶⁷ A királytisztelethez hason-

⁶³ *Egyenlőség* 1896. május 29. Melléklet 1. Ünnepségek.

⁶⁴ Stollberg-Rilinger 2013: 11.

⁶⁵ *A Magyar Zsidók Lapja* 1943. augusztus 12. 6. Löw szószéke. Száz év előtt született Kármán Mór – Ballagi Ernő.

⁶⁶ *Egyenlőség* 1896. július 31. Melléklet 1□2. Dr. Reiner Ede: Az ezredév.

⁶⁷ Lásd Apró 2024b.

lóan a nemzeti keretek is az egységesítés, az állami kerekbe szövés funkcióját látták el. Az egységesítő történetek állami szinten legjelentősebb példája a honfoglalás narratívuma volt, amely – történetileg megcáfolt, de közösségi felekezeti szinten továbbra is működő – közös honfoglalásként is lecsapódott a neológ zsidó polgárságban. Az ezredéves országos ünnepségek keretében Löw Immánuel a Dél-Alföldet járta be, s tartott nyilvános prédikációkat vásártereken, településközpontokban.

„És nem teljesítené a fiu az apai kötelességeket, a Löw Lipót tradíciót a maga nagyságában, ha a dicső ünnepet csak a saját hiveivel ünnepelte volna meg. Löw Immánuel is elment megyéjében mindenüvé. A mely községben zsidók laknak, elment hirdetni a magyar haza nagyságát. Hallatta ékesszóló szavát a Kun-Dorozsmán és a megyéje határszélén fekvő Horgoson. A magyar haza szeretetére intette a kisteleki híveket és az eszme lelkesítette szónoklatra Sándorfalván, Csongrád megye legnagyobb városa és legifjabb községe, mindenütt fölemelte szavát a zsidó főpap, mindenütt méltóan a nagy napokhoz és méltóan ama határtalan hazaszeretethez, melylyel lelke telítve van.”⁶⁸

A kiskundorozsmai esemény 1896. május 14-én a nyilvános térben megrendezett nemzeti esemény volt, nemzeti zászlókkal, felvirágozott emelvénnyel, énekkarokkal.

„Dorozsmán a nagy piac közepén volt fölállítva a nemzeti zászlókkal, virágokkal és szőnyegekkel gazdagon díszített szószék s ugyancsak szépen díszített emelvény az énekkarok és harmónium számára. Körülötte hullámozott ezernyi számban Dorozsma népe s teljes számban intelligenciája. Az egésznek képe valóban impozáns volt Az ünnepélyt az énekkar által lelkesen előadott régi magyar dalok nyitották meg, melyek gyújtó hatást gyakoroltak. – Löw főrabbi lépett a szószékre s egy gyönyörű, lendületes beszédet mondott, melyben ékes szavakban méltatta az ünnep nagy jelentőségét. A beszéd általános és nagy hatást tett s a végén az egybegyűlt sokaság lelkesen éljenezte. Az ünnepélyt a Hymnus és Löw főrabbi remek imája zárta be.” (Szegedi Napló 1896. május 15.)⁶⁹

1896. május 25-én, Sándorfalván, a millenniumi istentiszteleten, „nagyszámú keresztény hallgatóság is” jelen volt. Helyszíne a sándorfalvi templomtér. A horgosi beszéd 1896. május 3-án a vásártéren hangzott el. 1896. június. 8-án a „szegedi ifjúság részére tartott millenniumi istentiszteleten fascinálor⁷⁰ erejű diszszónoklata szinte lázba ejtette a hallgatókat” – a Szegedi Napló szerint.⁷¹ A beszédek, elhangzásuk helyeit és idejét – Az Ezredév. Nyolc beszéd – külön díszkötet közölte.⁷² A beszédek a magyar történelmet és a jelen aktualitását állították párhuzamba a szentírási és talmudi történetekkel. A beszédek elemzésén túl,⁷³ beszédesebbek a kortárs reflexiók – igaz egy részüket évfordulókon vagy apologetikus kontextusban idézte fel a sajtó. Dr. Reiner Ede kortársként Az Ezredév beszédgyűjteményt így méltatta:

„A szent könyvek kitűnő ismerője találkozik itt a magyar nemzet történetének alapos bűvárával; a humanista ad itt kezet a magyar polgárnak és ha ehhez hozzáadjuk az uralmat a magyar nyelv fölött, mely alföldi eredetiségben és ép azért mesterkéletlenül folyik: akkor rámutattam, bár csak madártávlatból, e beszédek jellemes tulajdonságaira. Én elmondottam annak okát is, hogy miért olvasom oly tisztelettel és áhítatos bensőséggel e beszédek, aminővel hallgattam egy emberöltőn tul fekvő időben a Löw Lipót idővel daczoló intelmeit.”⁷⁴

A Szegedi Híradó Löw Immánuel helyi rabbiként tartott korai szónoklatainak nyelvezetéről is írt.

„»A beszéd [1874. október 2. – G. N.–Z. A.] gazdag volt szép eszmékben, nyelvezete költői, mindenütt, helyenként magas szárnyalást vett. A fiatal szónok e második föllépése megerősítette bennünk azon kedvező véleményt, melyet felőle mindjárt első hitszónoklata után tápláltunk.« – Szegedi Híradó, 1874 X. 4.”

68 Egyenlőség 1896. július 31. Melléklet 1–2. Dr. Reiner Ede: Az ezredév.

69 Egyenlőség 1934. január 13. 5–6. Erődi i. m.

70 Fascinare (igéz, megbűvöl) – megigéz, lebilincselő.

71 Egyenlőség 1934. január 13. 56. Erődi i. m.

72 Löw 1896.

73 Glässer 2015.

74 Egyenlőség 1896. július 31. Melléklet 1–2. Dr. Reiner Ede: Az ezredév.

A szegedi lap „a berlini császár-zsinagógában”, 1875. január 18-án, tartott német nyelvű prédikációjáról is hírt hozott.⁷⁵

Jászai Mari, a Nemzeti Színház tragikájaként, 1904. március 27-i keltezésű, Löwhöz írt, levelében a homíliák hazaszeretetét emelte ki.

„Azt érzem, hogy városról-városra, faluról-falura kellene zarándokolnom és ezeket a beszédeket a magyarul értő emberek fülébe, lelkibe, a vérébe beleimádkozni, az angyalok trombitájával beleharsogni s ha másként meg nem értik, tűzzel beléjük égetni, mert sohse volt a magyarnak akkora szüksége arra, hogy hazáját szeresse, mint most.”⁷⁶

Másik – az Egyenlőségben többször visszatérő – toposz, Beöthy Zsolt, főrendiházi és MTA tag, irodalomtörténész, 1911-es szegedi beszéde, amelyben reformátusként önmagára úgy tekint, mint aki ifjú korában Löw Immánuel apjának homíliáiból tanult hazaszeretetet.

„Magyar lelkiismeretem készítetett arra, hogy eljöjjek erre az ünnepre. (...) Egy félszázaddal ezelőtt történt, hogy apám nekem Löw-prédikációkat adott olvasásra. Ezt adta a kálvinista fiúnak, hogy épüljön rajtuk és tanuljon belőlük hazafiasságot. Én még ma is ezeknek a beszédeknek a hatása alatt állok és belőlük és általuk lettem magyar.”⁷⁷

1938-ban Löw Immánuel hat évtizedes szegedi rabbinikus működésének ünnepén – amelyet titkon szervezett meg a szegedi szentegylet – szintén a beszédek tartalmára és stílusára reflektált Varga Mihály, a hevra közgyűlésének elnöke. A 19. századi nemzeti irodalom hatását emelte ki Löw beszédeiben.

„A magyarságnak nem csak a magyar nyelv párját ritkító művelésénél tett nagy szolgálatot, hanem azzal is, hogy lelkes harcosa, a haza művelődését és jólétét célzó minden szép ügynek. Őre a felekezeti békének, nagynevű édesatyja hagyományait követi megbecsülve a mások vallását is. (...) Legnagyobb kincsünk nyelvünk. Az ő használatában a magyar nyelv értékes gyémánt, amit művészi gonddal és hozzáértő finom reszelőjével csiszol klasszikus briliánssá. Nyelvtudásából és stílusából az ősi magyar föld kincseshalmaza árad elénk, de benne van minden nagyunk: Arany, Vörösmarty, Petőfi, Madách, Kazinczy, Kölcsey lelke és szelleme.”⁷⁸

VÁLTOZÁSOK A TÁRSADALMI VALÓSÁGBAN

A nemzeti nyelvű (német majd magyar) homiletika, a Predigerek hallgatása az orthodox zsidóság felől a zsidó vallásreformmal és a felvilágosult zsidóság missziójával vált azonossá.⁷⁹ Ez a meglátás, a homiletika funkcióját illetően, annak lényegére tapintott rá. A beszédek új eszméket, új orientációkat, új társadalmi modelleket és új vallási hagyományértelmezéseket terjesztettek. Stollberg-Rilinger és Durkheim nyomán ugyanis elmondható, hogy a rítus változást idéz elő a társadalmi valóságban: a résztvevők a jövőben ragaszkodni fognak ahhoz, amit a rítusban szimbolikusan közösen képviseltek. Számos – itt nem elemzett beszéd – a rítusok részeként vonalat húz az előtte és utána között, cezúrát teremt, megszervezi az időt ott, ahol egyébként csak észrevehetetlen, folyékony átmenetek lennének. Az alkalmak, az intenció és hallgatóság vonatkozásában, a beszédek, mint rítusok, ambivalens vonásokat is mutattak: nemcsak elválasztottak időben korábbi, rendit és polgárit, recepció előtti és utáni, hanem össze is kötöttek zsidó felekezeti és modern historizáló nemzeti múltakat, zsidó és keresztény hallgatóságot, és a város és az ország keretében helyezték el a helyi zsidó közösséget. A sajtóhírek rámutattak, hogy a rituálé performatív jellegű, azaz megvalósítja azt, amit képvisel. Bourdieu, Leach és Geertz nyomán mondható: a rítus a társadalmi rend „modellje”. Nemcsak leíró modellje az ábrázolt valóságnak, hanem előíró modellje is a valóságnak, normatív módon

⁷⁵ Egyenlőség 1934. január 13. 5–6. Erődi i. m.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Honnan tanultam hazafiságot? Elmondta Szegeden, a Löw-ünnepen 1911 június 4-én: BEÖTHY ZSOLT. Közli: Egyenlőség 1934. január 20. 3. Virágok a Löw-ünnepre január 20-ára Löw Immánuel 80 éves születésnapjára; A Magyar Zsidók Lapja 1942. március 5. 5. Két akta Löw Lipótról.

⁷⁸ Egyenlőség 1938. október 20. 6. Hartmann Mihály: Löw Immánuel 60 éve szegedi főrabbi.

⁷⁹ Katz 2007.

befolyásolja azt, megváltoztatja a résztvevők elvárásait. Ezek még a dualista éra után is hatottak, 1944-ig, amikor a társadalmi valóság már gyökeresen megváltozott.⁸⁰ A rituális kontextusú beszédek is társadalmi rendet, intézményeket, tartós társadalmi struktúrát erősítettek meg. Azt mutatták meg, milyennek kellett volna lenni a magyar zsidóság világának: a társadalom elvárt elemi értékeit, ismereteit és rendező kategóriáit közvetítették.⁸¹ A kaposvári neológ főrabbi szerint Löw Immánuelnél a beszédek beosztása majdnem mindenütt egyforma: Haza, Hit, Holtak. A hivatkozott vallási szövegek és a szerkesztésmód tekintetében a fiú beszédei viszont eltértek az apáétól. Löw Lipót

„német protestáns papok stílusában, modorában, külső tagozatában: ima, előszó, tárgyalás, befejezés, ima, kevés önállóságot árulnak el. S eleinte Löw Immánuel is atyja nyomdokaiban haladt, de nagyon hamar eltér ettől (...) Pályája elején a prédikálás mesterei: Sachs, Rosin, Frankl, Kauffmann, Schwarz, mind a textuális beszédet kultiválják. A Szentírásból vett; szöveg kötelező volt, amelynek feldolgozása 2–3 vagy 4 részt ismer, se többet, se kevesebbet. Ezzel az ú.n. boroszlói iskolával teljesen szakít a mi Löwünk, (aki különben is a berlini Hochschulén nyerte diplomáját) és beszédest legszívesebben a talmudból, midrásból, szóval a szóbeli hagyomány műveiből vett igén építi föl, csak nagyon ritkán a Szentírásból. Vezeti ebben az az elgondolás, hogy a midrásokban előforduló derus, azaz írásmagyarázat, a modern prédikációban szószólóra kifejtőre találjon. Ez már maga magyarázza azt a sajátságot, amely beszédeit nem 2–3, hanem 6–10 részre is szokta fölosztani. (...) boldogult Venetianer Lajos, néhai újpesti főrabbit kivéve, alig követte egy is az újabb papi nemzedék közül. Azokat tehát úgy kell vennünk s megítélnünk, mint egy kivételesen tehetséges, önálló szellem megnyilatkozását.”⁸²

FORRÁSOK

Kiss Arnold 1917: *Mirjam*. 45. jubileumi kiadás. Budapest.

Kovács János é.n.: *Szeged vesződelme In: Szegedi Képes Naptár 1880-ik szökő évre* 26.

Löw Immánuel 1896: *Az Ezredév. Nyolc beszéd*. Szeged.

Löw Immánuel 1900: *Löw Immánuel beszédei, 1874–1899*. Szeged.

Löw Immánuel 1903: *Imádságok zsidók számára*. Szeged.

Löw Immánuel 1907: *Emlékbeszédek MCM–MCMVI*. Szeged.

Löw Immánuel 1923: *Száz beszéd, 1900–1922*. Szeged.

Löw Immánuel 1928: *Hetven beszéd 1914–1928*. Szeged.

Löw Immánuel 1939: *Kétszáz beszéd, 1919–1939*. Szeged.

N. N. 1884: *A Szegedi Zsidó Hitközség évi jelentése 1883-ról*. Szeged.

N. N. 1886: *A Szegedi Zsidó Hitközség évi jelentése 1885-ről*. Szeged.

N. N. 1887: *A Szegedi Zsidó Hitközség évi jelentése 1886-ról*. Szeged.

N. N. 1891: *A Szegedi Zsidó Hitközség évi jelentése 1890-ről*. Szeged.

N. N. 1893: *A Szegedi Zsidó Hitközség évi jelentése 1892-ről*. Szeged.

N. N.: 1894. *A Szegedi Zsidó Hitközség évi jelentése 1893-ról*. Szeged.

N. N. 1896: *A Szegedi Zsidó Hitközség évi jelentése 1895-ről*. Szeged.

N. N. 1897: *A Szegedi Zsidó Hitközség évi jelentése 1896-ról*. Szeged.

N. N. 1898: *A Szegedi Zsidó Hitközség évi jelentése 1897-ről*. Szeged.

N. N. 1899: *A Szegedi Zsidó Hitközség évi jelentése 1898-ról*. Szeged.

⁸⁰ Vö. Glässer 2023.

⁸¹ Vö. Stollberg-Rilinger 2013: 11–14.

⁸² *Egyenlőség* 1934. január 27. 6. Dr. Herzog Manó (Kaposvár): Löw Immánuel.

- N. N. 1900: *A Szegedi Zsidó Hitközség évi jelentése 1899-ről*. Szeged.
- N. N. 1908: *A Szegedi Zsidó Hitközség évi jelentése 1907. évről*. Szeged.
- N. N. 1911: *A Szegedi Zsidó Hitközség 1910. évi jelentése*. Szeged.
- Schwarz Ignác 1915: *Ráchel. III. rész. Imádságok a háboru idején hadbavonult kedveseinkért*. Budapest. N.
- Villányi Henrik 1929: A nagykanizsai izraelita hitközség. In: Barbarits Lajos (szerk.): *Nagykanizsa*. Budapest, 251–262 (Magyar városok monográfiája, IV).

SZAKIRODALOM

- Ábrahám Vera 2022: A Szegedi Zsidó Hitközség Archívumának különlegességeiről. *MúzeumCafé* 92. 156–157.
- Ábrahám Vera – Pataricza Dóra 2022: 240 év dobozokban. A Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma. *Targum* (1.) 2. 153–169. <https://doi.org/10.56664/targum.2022.2.9>
- Apró Ferenc 2024a: Löw Lipóttól – Löw Lipótról. *Szeged várostörténeti és kulturális folyóirat* február 3–10 (<http://szegedfolyoirat.sk-szeged.hu/2024/05/20/apro-ferenc-low-lipottol-low-lipotrol/>; utolsó hozzáférés: 2026. augusztus 11).
- Apró Ferenc 2024b: Löw Immánuelről – Löw Immánuelről. *Szeged várostörténeti és kulturális folyóirat* március 3–9 (<http://szegedfolyoirat.sk-szeged.hu/2024/05/22/apro-ferenc-low-immanuel-tol-low-immanuelrol/>; utolsó hozzáférés: 2026. augusztus 11).
- Barna Gábor 2016: Emlékmisék, királymisék Kunszentmártonban. In: Glässer Norbert – Zima András – Glässerné Nagyillés Anikó (szerk.): *„A királyhűség jól bevált útján...” Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között*. Szeged, 265–278 (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár, 54 – MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport. A vallási kultúrakutatás könyvei, 25).
- Bányai Viktória 2017: “The Emperor’s Deliverance”: János Libényi’s Assassination Attempt on Franz Joseph’s Life Commemorated in Contemporary Hebrew Poems. *Religion, Culture, Society. Yearbook of the MTA-SZTE Research Group for the Study of Religious Culture* (4.) 30–43.
- Bertényi Iván, ifj. 2018: Ferenc József, „a legalkotmányosabb magyar király”. In: Fónagy Zoltán (szerk.): *A véreskezű kamasztól Ferenc Jóskaig: I. Ferenc József és a magyarok*. Budapest, 265–311 (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések).
- Damohorská, Pavla 2010: *The Jewish Prayer for the Welfare of the Country as the Echo of Political and Historical Changes in Central Europe*. Praha.
- Fényes Balázs 2012: *„Őriztétek meg őrizetemet...” Tanulmányok a rabbinikus hagyomány köréből*. Budapest.
- Frojimovics Kinga 2008: *Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868–1950*. Budapest.
- Gerő András 2004: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*. Budapest.
- Glässer Norbert 2015: Az integráció politikai liturgiái Szimbolikus politika és hazafiasság Löw Immánuel beszédeiben. In: Glässer Norbert – Glässerné Nagyillés Anikó (szerk.): *Mózes kőtáblái a hármashalmon. Zsidó hagyomány és szimbolikus politika határán*. Szeged, 27–46. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár, 50 – MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport A vallási kultúrakutatás könyvei, 19).
- Glässer Norbert 2020: *„Királyunkat kit Mózesként rendeltél...” Királytisztelet, konfesszionalizálódás és állampatriotizmus az izraelita felekezeti sajtóban 1944 előtt*. Budapest.
- Glässer Norbert 2023: *„Ítéldetek!” Autoritások, kultuszok és egymásra rétegződő beszédmodok a zsidótörvények izraelita apologetikájában. Hurbán. Együttélés, összeomlás, újrakezdés* (1.) 1. 48–88. <https://doi.org/10.66478/Hurban.2023.1.48-88>

Hansági Ágnes 2021: „...akinek nem kell tolmács a trón és a nemzet között...”: Jókai Mór és Ferenc József viszonyának epizódjai. In: Glässer Norbert – Mód László – Varga Norbert – Zima András – Beke Zsolt (szerk.): „Fogadd a koronát...”: Ünnepek és válság, hagyományok és reformkoncepciók. Szeged, 329–349.

Hídvégi Máté 1996: A Löw-per. *Múlt és Jövő* 3. 85–96.

Hídvégi Máté 1999: Löw Lipót beszédei. Budapest.

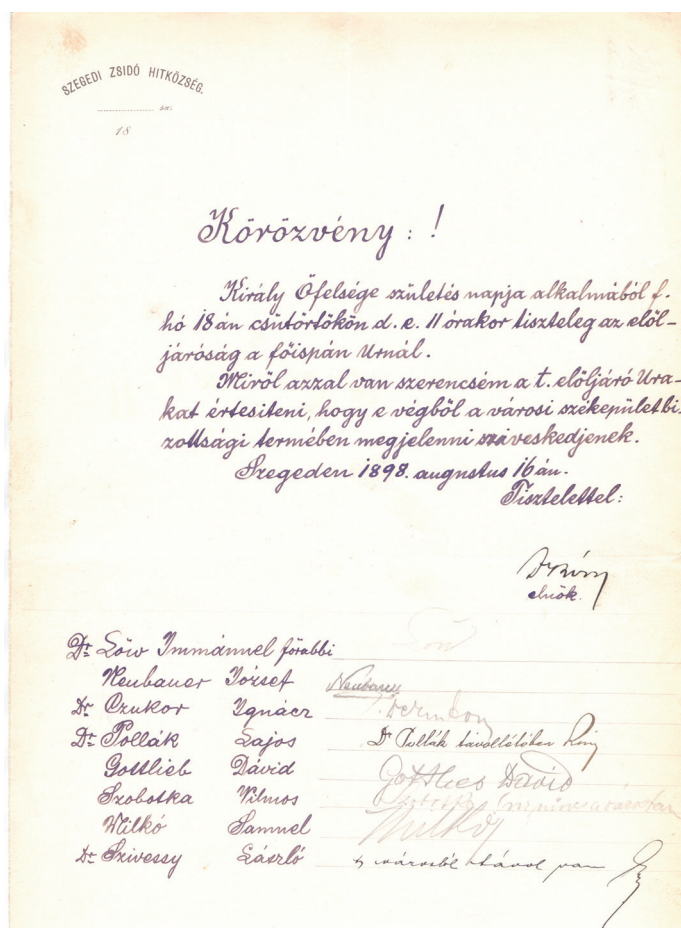
Katz, Jakov 2007: Hatam Szofer életrajzához. In: Silber, Michael K. (szerk.): *Magyar zsidó történelem – másképp. Jeruzsálemi antológia*. Budapest–Jeruzsálem, 150–198.

Komoróczy Géza 2012: *A zsidók története Magyarországon 1849-től a jelenkorig*. II. kötet. Pozsony.

Péter László 2015: Löw Immanuel. Szeged (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár. Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis, 49).

Stollberg-Rilinger, Barbara 2013: *Rituale*. Frankfurt–New York.

Unowsky, Daniel L. 2006: *The Pomp and Politics of Patriotism. Imperial Celebrations in Habsburg Austria, 1848–1916*. West Lafayette, Indiana.

Meghívó a király születésnapján tartott istentiszteletre
(Szeged, 1898) (SZZSH)

A szegedi régi zsinagóga frigyládája a stilizált magyar
címerrel (MILEV)

Löw Immanuel a szegedi új zsinagóga szószékén
(Fotó: Liebmann Béla, MILEV)